

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№5 (524)
вересень-жовтень
2015

Головний науковий редактор:
академік НАН України **В.А.СМОЛІЙ**

Наукова рада:

Любомир Винар (Кент, США), **Андреа Граціозі** (Неаполь, Італія), **Зенон Когут** (Едмонтон, Канада), **В.М.Литвин** (Київ), **С.М.Плохій** (Кембридж, США), **Анджей Поппе** (Варшава, Польща), **О.О.Рафальський** (Київ), **В.Ф.Репринцев** (Київ), **В.С.Степанков** (Кам'янець-Подільський), **Т.Г.Таїрова-Яковлєва** (Санкт-Петербург, Російська Федерація), **П.П.Толочко** (Київ), **Б.М.Флоря** (Москва, Російська Федерація)

Редколегія:

Г.В.Боряк, В.Ф.Верстюк, С.В.Віднянський, В.М.Горобець, О.І.Гуржій,
В.М.Даниленко, О.М.Донік (заст. гол. ред., відпов. за вип.), **С.В.Кульчицький,**
О.Є.Лисенко, М.Р.Литвин, І.К.Патриляк, Р.Я.Пиріг, О.П.Реєнт (заст. гол. ред.),
В.М.Ричка (заст. гол. ред.), **О.С.Рубльов** (заст. гол. ред.), **П.М.Сас,**
В.Ф.Солдатенко, В.П.Трощинський, О.А.Удод, Ю.І.Шаповал

Наукові редактори:

канд. іст. наук **О.М.Донік**, д-р іст. наук **О.П.Реєнт**,
д-р іст. наук **В.М.Ричка**, д-р іст. наук **О.С.Рубльов**

Рекомендовано до друку вченого радою Інституту історії України
НАН України, протокол №8 від 24.09.2015 р.

Відповідальний секретар:
В.В.Григор'єв

Редактори:
С.Г.Архипенко
В.В.Григор'єв

Макет і верстка:
А.О.Михайлова

Формат 70x100/16
Гарн. Century Schoolbook
Папір офсет. №1. Друк офсет.
Ум. друк. арк. 19,5. Обл.-вид.арк.21
Тираж 450 прим. Зам. №2417
Підписано до друку 26.10.2015 р.
Свідоцтво про державну реєстрацію
КВ №263 видане Держкомвидавом
України 14.12.1993 р.

Електронна версія:
www.history.org.ua

«УІЖ» індексується в міжнародних
наукометрических базах даних:
EBSCO, Slavic Humanities Index, РИНЦ

Віддруковано з оригінал-макета
у ТОВ «ДІА»

Свідоцтво ДК №1149
від 12.12.2002 р.
Адреса: вул. Васильківська, 45, оф. 400
м. Київ, Україна, 03022
Тел./факс: +380 (44) 455-91-52
E-mail: dia_1997@ukr.net

UKRAINIAN HISTORICAL JOURNAL

Institute of the History of Ukraine, I.F.Kuras Institute of Political and Ethno-National Research.
Founded in 1957. Published 6 times a year. Editor in-chief V.A.Smolii. Address of the editorial office: 4, M.Hrushev's'koho, office 501, Kyiv, Ukraine, 01001. Tel. +380(44) 278-52-34, fax +380(44) 279-63-62, e-mail: uhj@history.org.ua

Адреса редакції: вул. М. Грушевського, 4, офіс 501, Київ, Україна, 01001
Тел. +380 (44) 278-52-34, факс +380 (44) 279-63-62, е-mail: uhj@history.org.ua

Науковий журнал. Заснований 1957 р. Виходить 6 разів на рік. © Редакція «УІЖ»

ЗМІСТ

ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

До 70-річчя завершення Другої світової війни

Віднянський С.В., Мартинов А.Ю.	Світ після 2 вересня 1945 р.	4
Лисенко О.Є.	Важкий шлях до миру: українське суспільство та влада у середині 1940 – на початку 1950-х рр.	19

***

Юсупович А. (<i>Варшава, Польща</i>).	Чи ходив Володимир Великий на/до ляхів? (Польсько-руські відносини наприкінці X – на початку XI ст.)	43
---	---	----

Горобець В.М.	Право вільної елекції полковника Війська Запорозького: козацькі традиції у випробуванні імперськими новаціями	70
---------------	---	----

Слісаренко О.М. (<i>Дніпропетровськ</i>).	Російський корпус в операції під Переволочною у червні 1709 р. (зауваження щодо одного історичного міфу)	92
---	---	----

Скрипник А.Ю. (<i>Кам'янець-Подільський</i>).	Розвідувально-диверсійні заходи наполеонівської агентури в південно-західних губерніях Російської імперії (1806–1814 рр.)	103
---	--	-----

Заболотна І.М.	До історії співпраці І.Крип'якевича з «Українським історичним журналом»	112
----------------	---	-----

Острівський В.В. (<i>Івано-Франківськ</i>).	Правозахисна діяльність З.Красівського	130
---	--	-----

МЕТОДОЛОГІЯ. ІСТОРІОГРАФІЯ. ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

Ковалевська О.О.	Портрети полковника І.Чарниша у зібрannях українських музеїв	140
------------------	--	-----

Каліщук О.М. (<i>Луцьк</i>).	Сучасні історичні дискусії щодо міжнаціональних відносин у роки Другої світової війни: порівняльний аспект (Єдваб'є'41/Волинь'43)	149
--------------------------------	---	-----

ОСОБИСТІСТЬ В ІСТОРІЇ

Смолій В.А., Реент О.П.	Історик у дзеркалі епохи (до 100-річчя від дня народження І.О.Гуржія)	164
-------------------------	---	-----

НА ДОПОМОГУ ВИКЛАДАЧЕВІ ІСТОРІЇ

Віднянський С.В.	Чому та як Українська РСР стала однією з крайн-засновниць ООН? (до 70-річчя Організації Об'єднаних Націй і членства в ній України)	172
------------------	--	-----

ІСТОРІОГРАФІЧНА КЛАСИКА

О.В.Яся)	Історіографічна дискусія 1823 р.: рецензія О.Мартоса та лист Д.Бантиша-Каменського до видавця журналу «Син Отечества» (<i>вступна стаття</i>)	186
----------	---	-----

РЕЦЕНЗІЙ ОГЛЯДИ

Вілкул Т. Літопис і хронограф: Студії з текстології домонгольського київського літописання (*Даріуш Домбровський, Бидгощ, Польща*) 199

Омельчук В. Нормативно-правове забезпечення державно-церковних взаємин у Візантійській імперії (*В.В.Ластовський*) 203

Patrimonium: Студії з ранньомодерної історії Центрально-Східної Європи. – Т.І: Ранньомодерна людина: Простір – влада – право XVI–XVIII ст. (*М.Є.Гарасимчук, Львів*) 209

Липинський В. Повне зібрання творів, архів, студії. – Т.1: Суспільно-політичні твори (1908–1917) (*О.В.Ясь*) 221

ХРОНІКА

Роменський О.О. (Харків). Міжнародна наукова конференція «Князь помер – хай живуть князі! Насадки та спадщина Володимира» (“Le prince est mort – vivent les princes!”: Les héritiers et l’héritage de Volodymer) 225

Газін В.В. (Кам'янець-Подільський). Всеукраїнський круглий стіл «Ранньомодерна Україна: проблеми термінології та уніфікації понятійного апарату» ... 227

Драч О.О. (Черкаси). Всеукраїнська наукова конференція «VI Гуржівські історичні читання» (з нагоди 100-річчя з дня народження Івана Олександровича Гуржія) 231

Булгакова О.В. Круглий стіл «Шлях до незалежності: до 25-річчя прийняття Декларації про державний суверенітет України» 234

Нові надходження до бібліотеки Інституту історії України НАНУ 236

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

До друку приймаються написані спеціально для «Українського історичного журналу» статті, а також історичні документи, рецензії на нові видання, повідомлення про наукові події й заходи. Статті повинні відповідати визначенням ВАК України нормативам (постанова №7-05/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України»).

Обсяг – не більше 30 стор. (1 авт. арк.). Текстовий редактор – не нижче Microsoft Office 2003, шрифт – Times New Roman, кегль – 14, міжрядковий інтервал – 1,5, формат файлу – .doc. Якщо при наборі використовувалися нестандартні шрифти («Іжиця», «Litops New Roman» та ін.), необхідно їх надати (стандартне розташування в OC Windows: C:/Windows/Fonts).

Текст набирається без переносів слів. Абзацні відступи форматуються в матеріалі, а не за допомогою пробілів і табулятора. Таблиці розміщуються в тексті, ілюстрації – в окремих файлах. Посилання виконуються через меню «Вставка» в автоматичному режимі (!).

Автори мають **повідомити**: прізвище, ім’я, по батькові, науковий ступінь, учене звання, місце роботи, посаду, електронну пошту, телефон (робочий, домашній, мобільний), адресу для листування.

У редакцію слід подавати **роздрукований примірник**, електронну копію, а також УДК, дві анотації на 5–6 речень (українською й англійською мовами), два комплекти **ключових слів** (не менше 5–6, українською й англійською мовами).

Редакція має право **редагувати й скороочувати** подані матеріали. Неопубліковані статті, а також електронні носії й ілюстрації авторові **не повертаються**.

Матеріали надсилаються поштою на адресу: редакція «УІЖ», оф. 501, вул. М.Грушевського, 4, Київ, Україна, 01001 або на електронну скриньку: uhj@history.org.ua

За зміст статті, достовірність фактів, цитат, дат тощо відповідає автор. Редакція публікує матеріали, не завжди поділяючи погляди їх авторів.

ІСТОРІОГРАФІЧНА КЛАСИКА

УДК 930.1 (477) «1823»

ІСТОРІОГРАФІЧНА ДИСКУСІЯ 1823 р.: РЕЦЕНЗІЯ О.МАРТОСА ТА ЛИСТ Д.БАНТИША-КАМЕНСЬКОГО ДО ВИДАВЦЯ ЖУРНАЛУ «СЫН ОТЕЧЕСТВА»

***

У рецензії О.Мартоса на перше видання «Істории Малой России» Д.Бантиша-Каменського та листі-відповіді автора репрезентовано одну з перших академічних дискусій в українській історіографії початку XIX ст. щодо засад і перспектив написання історії України. Представлено відмінні концептуальні пропозиції Д.Бантиша-Каменського й О.Мартоса, котрі відображали різноманітні інтелектуальні та світоглядні реакції на конфлікт традиційного й модерного у світлі пізньопросвітницького раціоналізму.

Ключові слова: пізньопросвітницький раціоналізм, українська історіографія, Бантиш-Каменський, Мартос.

Тексти, як і люди, мають свою долю. Тож відомий афористичний вислів літературного класика про рукописи, котрі нібито не згорають, історія кардинально та безжалісно коригує – багато текстів немовби «розчиняються» й назавжди зникають у плині часу. Натомість залишаються ті чи інші свідчення, за уривчастими та фрагментарними відомостями яких, крізь густу пелену десятків і навіть сотень років прагнемо дізнатися, часом майже відгадати/відчути, що хотів автор донести/передати тодішньому загалу. До таких утрачених історичних нараторів належить і п'ятитомна рукописна «Істория Украины и казаков» О.Мартоса, з якої до нашого часу дійшло лише кілька невеликих уривків¹.

На авансцені українського історіописання Олексій Іванович Мартос (1790–1842 рр.)² з'явився як самобутній і, заразом, багатообіцяючий історик-аматор перших

¹ Мартос А. Отрывок из истории Малороссии. Т.3. Гл.5: 1652–1653 // Северный архив. – 1823. – №6. – С.461–479; Его же. Отрывок из Истории Малороссии. Т.3. Гл.13. 1653 и 1654 годы; Т.3. Гл.14. 1654 год // Сын Отечества. – 1823. – Част.84, №12. – С.214–223; №13. – С.243–252.

² Див. докл. про нього: Лазаревский А.М. Прежние изыскатели малорусской старины: П. Алексей Иванович Мартос // Киевская старина. – 1895. – №2. – С.170–194; Савченко Ф. Нові відомості про неопубліковану історію України Олекси Мартоса // За сто літ: Матеріали з громадського й літературного життя України XIX і початків ХХ ст. – Кн.6 – Х.; К., 1930. – С.7–14; Дорошенко Д. Огляд української історіографії / Упор. та вступ. ст. Ю.Пінчука, Л.Гриневич. – 3-те вид., репрінт. – К., 1996. – С.77–79; Кравченко В.В. Нариси з української історіографії епохи національного Відродження (друга половина XVIII – середина XIX ст.). – Х., 1996. – С.110–116; Багалій Д.І. Нариси української історіографії за доби февдалізму й доби капіталістичної // Його ж. Вибрані праці: У 6 т. / Упор., вступ. ст. і ком. В.В.Кравченка. – Т.2: Джерелознавство та історіографія історії України. – Х., 2001. – С.363–364.

десятилітій XIX ст. В одному з листів від 1822 р. до свого близького родича І.Р.Мартоса він навіть виклав загальний задум власної праці:

«Очень давно, почтеннейший И.Р. (Иван Романович Мартос – О.Я.), я занимаюсь историей нашего общего отечества, и благодаря судьбе, три тома, заключающиеся смертью Богдана Хмельницкого, уже давно в здешней цензуре; ожидая разрешения сей старушки, тотчас примусь печатать их. По плану моей истории, она составится из пяти томов, т.е. до уничтожения гетманства; пятая часть со всеми подробностями революции Мазепиной (тут і далі у вступній статті курсив наш – О.Я.), извлечённая из источников верных, равномерно давно кончена, следовательно, только переделываю четвёртую часть. Она чрезвычайно разнообразна и обильна, ибо содержит ход происшествий всех гетманов от Богдана, столь противоположно описанных малороссиянами и хрониками польскими, но становится всё занимательнее»³.

Зауважимо, що постать Олексія Мартоса разюче відрізнялася від згаданого Івана, хоч саме завдяки контактам і зв'язкам останнього майбутній історик посів посаду ад'ютанта у сумнозвісного російського генерала О.Аракчеєва. Незайве додати, що І.Мартос здобув у столичних колах репутацію чиновника-ділка, який любівав інтереси певних осіб в урядових установах⁴.

Волею долі й обставин О.Мартос повсякчас перебував у затінку свого конкурента на ниві історії України – Д.Бантиша-Каменського, протегованого малоросійським військовим генерал-губернатором М.Репніним-Волконським. На його тлі постать О.Мартоса – одного з нащадків дрібної козацької старшини, сина відомого лубенського скульптора, колишнього офіцера-інженера з виразними філософськими рефлексіями, морально-етичними розумуваннями, запальною вдачею та загостреним почуттям справедливості, котрі спричинилися до конфлікту з усесильним на той час графом О.Аракчеєвим і відставки з престижного поста ад'ютанта у січні 1818 р., видавалася вищим верствам малоросійського дворянства щонайменше сумнівно. Недаремно М.Грушевський розглядав О.Мартоса як «виразника панської української демократії»⁵, а сучасні дослідники вважають, що історик належав до «демократично налаштованої просвітницької інтелігенції, близької до декабристського руху»⁶.

Утім ці означення варто вписати у загальну соціокультурну палітру початку XIX ст. На той час дослідник, який студіював історію Малоросії, належав до суспільства передхідної доби як у соціо- та етнокультурному, так і в інтелектуальному плані. Відтак фактично відбувалася зміна культурної й суспільної формaciї підросійської України, яку здебільшого окреслюють у межах конфлікту традиційного та модерного. Тому тогочасний історик був не тільки свідком, а якоюсь мірою й учасником тих масштабних інституціональних, соціальних, інтелектуальних перетворень.

³ Див.: Лазаревский А.М. Прежние изыскатели... – С.178. Тут і далі у вступній статті цитати подано без перекладу.

⁴ Лазаревский А. Иван Романович Мартос: Биографический очерк // Киевская старина. – 1895. – №10. – С.48–71.

⁵ Грушевский М. «Историограф Малой России» // Його ж. Твори: У 50 т. – Т.10, кн.II / Упор., передм., ком. О.Юркова. – К., 2015. – С.159.

⁶ Кравченко В. Переяславський комплекс в українській історіографії // Його ж. Україна, Імперія, Росія: Вибрані статті з модерної історії та історіографії. – К., 2011. – С.219.

Українські землі поступово трансформувалися у західній імперській провінції Росії – малоросійській губернії. Значна частина нащадків козацької старшини та шляхти доволі успішно інтегрувалася до станової ієрархії імперії Романових як малоросійське дворянство. Проте побутували й автономістські традиції України-Гетьманщини, якіширилися в осередках старої культури – панських маєтках. Вони живили уяву та мотивували тодішніх українських інтелектуалів – нащадків козацької старшини – віднайти своє унікальне місце та призначення за нових соціокультурних передумов і політичних обставин, але нав'язавши зв'язок із козацько-гетьманською минувшиною.

Власне, ностальгійні й патріотичні інтенції О.Мартоса доволі добре проступають у його мемуарних ретроспекціях, зокрема у відомому пасажі, пов'язаному з відвідуванням 1810 р. могили І.Мазепи в м. Галац (сучасна Румунія):

«В Греческом монастыре в городе похоронен малороссийский гетман Мазепа, после Полтавской баталии принятый в покровительство турецкого двора. Мазепа умер в отдалённости от отечества своего, коего он защищал независимость; он был друг свободы и за сие стоят уважения потомства. После его удаления из Малороссии жители её потеряли свои права, столь священные, которые Мазепа долго защищал со свойственною каждому патриоту любовью и горячностью. Его не стало, и имя Малороссии и её храбрых казаков изгладилось из списка народов, хотя не великим числом, но известных своим существованием и конституцией. Теперь богатая Малороссия составляет наряду с прочими две или три губернии; но это общий удел государств и республик: стоит только заглянуть в политическую историю наций. Кроме других добродетелей, Мазепа был друг наук: он увеличил в Киеве академию в Братском монастыре, который им возобновлен и украшен, снабдил ее библиотекою и редкими манускриптами. Однако основатель академии и многих церквей и человеколюбивых заведений ежегодно исправно проклинается в воскресенье первой недели Великого поста, вместе со Стенькою Разиным и иными ворами и разбойниками. Но какая разность! Последний был разбойник-святотатец, Мазепа – просвещеннейший, человеколюбивейший человек, искусный полководец и повелитель вольного, следовательно счастливого народа. Я слушал сию гнусную церемонию в Киеве, которую совершает митрополит с архиереями и всем духовенством, совершенно с пренебрежением имени нашей церкви»⁷.

Та попри ці настрої й думки дослідницькі практики О.Мартоса, як і устремління Д.Бантиша-Каменського, розгорталися в руслі пізньопросвітницької парадигми історіеписання, котра висувала універсальні вимоги до впорядкування й презентації світу історії. Така концептуалізація продукувала прагматичне, моралізаторське, механістичне, а часто-густо й оптимістичне ставлення до історії. Тож у минувшині відшукувалися необхідні взірці – «корисні істини» для обґрунтування доцільноті політичних і соціальних змін, аргументи, щоби ствердити ідею поступального розвитку людства за його іманентними складовими. Однак ці ціннісні підвалини й настанови створювали доволі широкий горизонт можливостей для розмаїтих варіацій представлення

⁷ Записки инженерного офицера Мартоса о Турецкой войне в царствование Александра Павловича, 1806–1812 // Русский архив. – 1893. – №7. – С.345.

української минувшини, позаяк останні переломлювалися з відмінними світоглядними орієнтирами та складним балансом лояльностей на зламі традиційних і модерних вимірів суспільного буття, скажімо як у О.Мартоса.

Культурницькі устремління місцевої аристократії певною мірою простимулювали появу 1818 р. перших восьми томів відомої студії М.Карамзіна «Істория государства Российского» (на титулі: СПб., 1816. – Т.1–3; 1817. – Т.4–8). Тож перші десятиліття XIX в. минали під знаком усвідомлення специфічної ролі наративу як новітнього способу організації культурного простору модерну у середовищі лівобережного панства. У широкому сенсі йшлося про способи/шляхи входження на культурне поле російського історіеписання та представлення на ньому українських/малоросійських сюжетів.

Один зі шляхів запропонував Д.Бантиш-Каменський і його покровитель князь М.Репнін-Волконський, які намагалися представити малоросійську минувшину в майже офіційному⁸ чи напівоофіційному форматі, зокрема з урахуванням культурницьких почувань лівобережного панства. М.Грушевський відзначав, що «Бантишеві легко могло впасти на думку зреалізувати батьківські матеріали в формі губернаторської історії Малоросії – так, як він перед тим складав реестри кавалерів рос[ійських] орденів для кн[язя] Куракіна (попередника Лобанова на малор[осійському] ген[ерал]-губернаторстві)⁹.

Натомість О.Мартос орієнтувався на репрезентацію української минувшини у світлі тодішніх взірців європейського історіеписання. Вочевидь колишній офіцер з огляду на специфіку недавнього військового фаху відчував особливу довіру до зарубіжного знання, яку з математичної й інженерної царини переносив на поле історії. Звідси й походить один зі вступних пасажів його анонімної рецензії про «трьох батьків» української історії, на роль яких О.Мартос висунув Г.Л. де Боплана, П.Шевальє, Й.Пасторія. Та й назва Мартосової рукописної праці («Історія України та козаків») значною мірою перегукувалася з відомою студією Й.Х. фон Енгелья («Історія України та українських козаків»).

Більше того, вступна частина рецензії О.Мартоса розпочиналася зі спостережень щодо того ключового місця України в державно-політичному устрої Східної Європи XVII–XVIII ст., котре він означував у такому вигляді: «Долгое время державшая перевес между Московией, Польшей, Ханством Крымским и Портой». Цей контекст висвітлення було також привнесено до тексту О.Мартоса з праць західноєвропейської просвітницької історіографії (Й.Г.Гердер, Й.Х. фон Енгель, К.Гаммердорфер, Ж.-Б.Шерер та ін.)¹⁰, яка цікавилася українськими сюжетами і проблемами в розрізі тотальніх геополітичних зрушень, що сталися в політичному устрої Східної та Центральної Європи другої половини XVIII ст.

Із такої перспективи закид О.Мартоса про стисливість висвітлення подій до «сполучення» України з Московською державою в багатотомнику Д.Бантиша-Каменського видається вповні обґрутованим, оскільки рецензент наголошував на важливості й самоцінності політичної історії Гетьманщини, которую репрезентовано в першому виданні «Істории Малой России» в куцому та обрізаному вигляді. Тим більше, що схожої думки, хоч і з відмінних мотивів, дотримувався й інший рецензент – Ф.Булгарін¹¹.

⁸ Saunders D. The Ukrainian Impact on Russian Culture 1750–1850. – Edmonton, 1985. – P.183.

⁹ Грушевський М. «Істориограф Малої Росії». – С.98.

¹⁰ Крупницький Б. Німеччина й Україна в XVIII стол. (Міллер, Шлецер, Енгель, Гаммердорфер, Вагнер, Шпітлер) // Україна (Париж). – 1953. – №10. – С.843–849; Doroschenko D. Die Ukraine und Deutschland: Neun Jahrhunderte Deutsch-Ukrainischen Beziehungen. – München, 1994. – S.68–79.

¹¹ Булгарін Ф. Історія: Краткое обозрение русской литературы 1822 года: 9. Бантиш-Каменський Д. Історія Малої Росії. – М., 1822. – Ч.1–4. // Северний архів. – 1823. – №5. – С.389.

Тут слід звернути увагу на один із важливих, але дещо затінених сюжетів полеміки 1823 р. Ідеться про те, якою мірою Д.Бантиш-Каменський спирався на матеріали свого батька – Миколи Миколайовича (1737–1814 рр.) та інших попередників, зокрема на українську літописну традицію XVIII ст. Цю тему порушив ще російський історик Г.Карпов, котрий дотримувався думки, що автор «Істории Малой России» використав розробки архівних документів свого батька та не вивчав особисто ці джерела, хоч і написав більш-менш пристойну працю¹².

Примітно, що заувага О.Мартоса про схожість чотиритомної «Істории Малой России» з літописом В.Рубана викликала, мабуть, найбільше роздратування Д.Бантиша-Каменського. Останній доволі детально та прискіпливо розібрав і показово відкинув більшість зауваг анонімного рецензента, зокрема навів низку прикладів різноманітних небилиць у текстах «іноземних батьків» української історії за версією О.Мартоса.

Проте автор практично не відповів на закид про причини схожості конструкції його багатотомника з літописом В.Рубана. Д.Бантиш-Каменський обмежився тільки стислою реплікою про те, що всі попередні історики йшли одним шляхом, а він лише представив малоросійську минувшину в більш докладному вигляді та зв'язку. Натомість у переробленому виданні 1830 р. автор урахував майже всі зауваги рецензента, включно до використання творів іноземців (Г.Л. де Боплан, П.Шевальє, Й.Х. фон Енгель та ін.), і навіть пропозиції стосовно добору славетних персонажів малоросійської історії.

Слушність спостережень О.Мартоса визнавав і М.Грушевський. На його думку, «стара літописна схема брала гору над новим документальним матеріалом архіву колегії, її «І[стория] М[алой] Р[оссии]» дійсно більш нагадувала літопис Рубана, ніж історичні писання XIX в.»¹³. Окрім того, М.Грушевський згадував про опис малоросійських справ, підготовлений М.Бантишем-Каменським, який чомусь уперто не хотів видавати його син. Тож історик припускає, що цей опис, імовірно, був одним із найважливіших джерел, орієнтиром для Д.Бантиша-Каменського та його первісного задуму написати історію Малоросії у вигляді переробки батьківського тексту¹⁴.

Зрештою М.Грушевський у монографії, присвяченій Д.Бантишеві-Каменському, приділив неабияку увагу рецензії О.Мартоса, позаяк уважав, що вона відіграла поважну, ба навіть визначальну роль у підготовці другого, переробленого видання «Істории Малой России»:

«Взагалі рівняючи завваження рецензії “Сына Отеч[ества]” з змінами, переведеними Б[антишем]-К[аменським] при новій редакції його праці, можна сказати що “І[стория] М[алой] Р[оссии]” була ґрунтовно перероблена згідно з рецептом сеї рецензії – за вказівками Мартоса, можна сказати. Не мавши щастя з виданням своєї праці, він міг себе потішити, що його методичні міркування не пройшли дурно в українській історіографії! Я вважав потрібним тому дещо ширше спинитись на сій рецензії, досі, здається мені, ніким не завваженій в оглядах укр[айнської] історіографії»¹⁵.

¹² Карпов Г.Ф. Критический обзор разработки главных русских источников, до истории Малороссии относящихся, за время 8-е генваря 1654–30-е мая 1672 года. – Москва, 1870. – С.28.

¹³ Грушевський М. «Істориограф Малой России». – С.109.

¹⁴ Там само. – С.90–91.

¹⁵ Там само. – С.138.

В іншому місці М.Грушевський зазначав, що «“И[стория] М[алой] Р[оссии]” мала щастя особливо в конкурентах: як в 1820-х рр. її конкурент *Мартос запліднив своїми критичними увагами історичну працю Б[антиша]-К[аменського], а власна його праця не побачила світу і згинула безслідно...»»¹⁶.*

Загалом інтелектуальні біографії О.Мартоса й Д.Бантиша-Каменського – історика-аматора та історика-чиновника – доволі яскраво репрезентують ті шляхи, які доляє текст від акту творення до моменту публікації, коли розпочинається власне буття студії, незалежне від її творця. Вони ж кидають світло на той самобутній розподіл ролей істориків-конкурентів, з яких Д.Бантиш-Каменський волею-неволею певною мірою став речником культурних устремлінь малоросійського дворянства й одним із фундаторів історіографічної традиції XIX ст., а напівзабутий О.Мартос у несподіваний спосіб спричинився до засадних трансформацій другого видання першої синтетичної історії з історії України, що належала перу його опонента.

Насамкінець відзначимо, що сучасникам, безперечно, був відомий автор анонімної рецензії 1823 р., принаймні М.Полевої у відгуку на друге видання «Истории Малой России» називав рецензентом саме О.Мартоса¹⁷. Практично немає сумнівів, що його ідентифікував і Д.Бантиш-Каменський, адже О.Мартос звертався до князя М.Репніна-Волконського з проханням допомогти йому в пошуку історичних джерел¹⁸, а це, звичайно, не могло залишитися поза увагою Д.Бантиша-Каменського – на той час чиновника з особливих доручень у канцелярії малоросійського військового генерал-губернатора.

***

Тексти О.Мартоса¹⁹ та Д.Бантиша-Каменського²⁰ друкуються мовою оригіналу за публікаціями 1823 р. в російському історичному, політичному й літературному журналі «Сын Отечества». Правопис збережено. Окремі друкарські огріхи виправлено без застережень. Видлення курсивом назв праць та їхніх авторів, а також курсивом і заголовними літерами окремих слів в обох текстах подається за виданням 1823 р. До текстів долучено примітки історіографічного спрямування. На відміну від наших приміток, посилання 1823 р. позначені астериском (*). Фактографічні тлумачення О.Мартоса й Д.Бантиша-Каменського щодо хронологічної локалізації тих чи інших історичних подій не коментуються. Уточнюючі відомості наводяться у квадратних дужках.

**Доктор історичних наук, старший науковий співробітник
Інституту історії України НАНУ О.В.Ясь**

¹⁶ Там само. – С.174.

¹⁷ Н.П. [Полевой Н.]. Малороссия: Ее обитатели и история. Рец. на кн.: *Бантыши-Каменский* Д.Н. История Малой России. – 2-е изд. – М., 1830. – Ч.1–3. // Московский телеграф. – 1830. – №17. – С.79.

¹⁸ Павловский И.Ф. К истории Малороссии во время генерал-губернаторства Кн. Н.Г.Репнина (Очерки, материалы и переписка). По архивным данным / Оттиск из 1 вып. «Трудов Полтавской ученої архівної комісії». – Полтава, 1905. – С.12–13.

¹⁹ [Мартос А.И.]. Рец. на кн.: *Бантыши-Каменский* Д.Н. История Малой России. – М., 1822. – Ч.1–4. // Сын Отечества. – 1823. – Част.83, №3. – Отд.: Современная русская библиография. – С.130–138.

²⁰ *Бантыши-Каменский* Д. Письмо к издателю (8/II.1823, Москва) // Сын Отечества. – 1823. – Част.83, №7. – Отд.: Критика. – С.313–321.

***

История Малой России, со времен присоединения оной к Российскому Государству при Царе Алексее Михайловиче, с кратким обозрением первобытного состояния сего края. Печатана иждивением Сочинителя (Д.Н.Бантиша-Каменского). Четыре тома. Москва, 1822, в тип. С.Селивановского, в 4 д. л., в 1 ч. 153, во 2-й 324, в 3-й 243, в 4-й 303 стр. с приложением девяти портретов*.

В течение тридцати лет не видали мы никакого общего повествования о Малороссии, т.е. после *Летописца Малороссийского*²¹, помещенного в *Российском Магазине* 1793 года Ф.Туманского²². Трудолюбивый Рубан²³ за 16 лет прежде того издал свою *Краткую Летопись Малая России*²⁴. Она имела многих подражателей. *Шерер*²⁵, некогда бывший в нашей службе, скоро после Рубана решился напечатать на французском языке свои: *Annales de la Petite Russie*, в 2 томах, Paris 1788. Иоганн Христиан Энгель, равномерно издал свою Историю Украины и Украинских Козаков 1796 года в Галле, с весьма дурным портретом Хмельницкого, которого он называет Префектом** Запорожским. Сия История посвящена Графу Роттенгану²⁶. Все это не слишком много о такой провинции, какова была некогда Украина, богатая происшествиями, и долгое время державшая перевес между Московией, Польшей, Ханством Крымским и Портой.

По многим причинам должно думать, что предки Украинцев не радели оставить по себе какие-либо памятники. Люди военные, каковы были прежние Запорожские козаки, не занимались Науками, не старались о сохранении своих деяний на времена будущие, и предоставляли начертать свою Историю просвещенным иноземцам. Некоторые из сих последних находились в службе Республики, и будучи употребляемы по части инженерной в Низовой Украине, составляли прекрасные описания того края. Из них особенно достоин примечания *Боплан*²⁷ (*Le Sieur de Beauplan*): он оставил нам: *Description de l'Ukraine*, in 8, 1660, à Rouen. Второй Автор, современник переворотов в земле козацкой при Зиновии Хмельницком, есть *Шевалье* (*Pierre Chevalier*)²⁸, издавший в Париже в 1668: *Histoire de la guerre des Cosaques*. Вместе с ним идет: *Pastorius*²⁹ ab Hirtemberg, *Historia Poloniae*, напечатанная с портретом ученого ее Автора в Данциге 1665. – Последний несравненно полнее обоих

* Продається в книжному магазине В.А.Плавильщика по 45 р. в бум.

²¹ Перша публікація (без зазначення авторства) одного зі списків літопису Г.Граб'янки.

²² Федір Осипович Туманський (1757–1810 рр.) – учений, бібліофіл і видавець, член-кореспондент Санкт-Петербурзької АН (1779).

²³ Василь Григорович Рубан (1742–1795 рр.) – історик і видавець.

²⁴ Краткая летопись Малая России с 1506 по 1776 год, с изъявлением настоящего образа тамошнего правления и с приобщением списка прежде бывших гетманов, генеральных старшин, полковников и иерархов; также Землеописания с показанием городов, рек, монастырей, церквей, числа людей, известий о почтах и других нужных сведений / Издана В.Г.Рубаном. – Санкт-Петербург, 1777. – [8], 242, LX, [2], 118 с.

²⁵ Жан-Бенуа Шерер (1741–1824 рр.) – французький дипломат та історик.

²⁶ С Латинского *Raefectus*, начальник, повелитель, глава.

²⁷ Гайнріх Франц фон Роттенган (1738–1809 рр.) – височайший бургграф Чеського королівства.

²⁸ Гійом Левассер де Боплан (бл. 1600–1673 рр.) – французький інженер, картограф і письменник.

²⁹ Йоахим Пастирій (1611–1681 рр.) – польський історик.

Французских Писателей. Во всех их видны точность и особенная верность в происшествиях, и без оскорбления патриотизма Малороссиян сказанных трех чужеземцев можно назвать *отцами Української Історії*.

Но в то же самое время, что видим в отечественных летописях, веденных Генеральными Писарями (правителями дел войска)? Какие странные происшествия сцепляются там с предметами историческими! Возьмем в пример повествование о битве на *Желтых Водах* (Летописец] Малорос[ийский] в Магазине Туманского, стр.70), происходившей 2 Мая 1648 года, знаменитой своими последствиями. Летописец говорит: «Поляки (на Желтых Водах), предводительствуемые Стефаном Потоцким, все или мечем побиты, или Татарами в полон заведены, и из столь многого войска в той битве убежал только один (!) человек: он назывался *Марко Здошевский!!*» – Хорошо, что озабочились сохранить имя этого счастливца!

Вот как Пасториус говорит о сем: (Lib. I, pag. 72–75) «Польше нанесена глубокая рана поражением 2 Мая. Здесь Республика утратила свою славу, и – цвет храбрейшего Дворянства! И сей первый успех Хмельницкого предвещал его будущие победы». – Вот истина, вот История!

Еще любят Малороссийские Летописи помещать за достоверные самые невероятные, и даже смешные происшествия. Развернем в Магазине Туманского страницу 90, и пожалеем о странной гордости мнимых патриотов. Случай, нам представляемый, есть следующий: Когда Зиновий Хмельницкий имел славу победить три армии Республики на Желтых Водах, при Корсуне и под Пилявою, Король Иоанн Казимир, заступивший Владислава IV, сего друга Козаков, сколько из уважения к личным достоинствам Зиновия, столько же и для того, чтобы выиграть сердца Украинцев, и получить обратно своих пленных, отправил в Переяслав чрезвычайное посольство: Посланники были Магнаты Республики. Как, думаете, принял его Гетман Козацкий, сей тонкий политик, и – что еще важнее – неуверенный в прочной свободе своего отечества? Он дал послам обед, «на коем жена его, Полька Чаплинская, одетая в пробогатое платье, и будто пьяная, в черенку растирала табак Хмельницкому». Прием лестный! Однако же, на сем оригинальном угощении Послы трактовали о границах обоих владений! Верно, они были слишком невнимательны к посторонним предметам! – Да простят читатели, что мы поместили сии нелепицы. Мы сделали сие с тем единственно, чтобы хоть слегка показать, сколь трудно Дееписателю Малороссии заимствоваться, для своей славы, одними отечественными источниками. Иностраниц Шерер во многом причастен им, поставля³⁰ Редедю³¹, Князя Козаков, в 1022 году, сражающимся против Мстислава. Видно Шерер хотел сим выразить, что только одна древность народа может быть мерилом его славы и достоинства. Жаль, однако же, что он ввел многих в подобное же заблуждение!

Сии и еще многие другие примеры явно убеждают, сколь тягостен труд, предстоящий всякому, предприемлющему созидать Историю в столь зыбких основаниях. Г. Бантыш-Каменский в некоторых случаях, конечно, не избежал укоризны просвещенных читателей, но средства его в составлении Истории и

³⁰ Представляя.

³¹ Редедя – князь, точніше вождь касогів, який, за свідченням «Повісті временних літ», загинув 1022 р. в поєдинку з тмутороканським князем Мстиславом Володимировичем.

особенно находящиеся при ней *Приложения*, всего в IV томах по счету 103³², достойны величайшей похвалы, – хотя материалы еще не составляют здания.

История г. Бантиша-Каменского планом своим весьма схода с Летописью Рубана, которую почтил Шерер переводом на Французский язык, хотя не счел нужным оговорить о том. У г. Бантиша-Каменского (Введ[ение] стр. XLV) жена Хмельницкого также собственоручно набивает табаком трубки для него и Посланников. Потомству нет нужды до такого посольского угождения: оно жалеет, почему Автор кратко прошел блистательные подвиги Украинцев у Збаражца, едва коснулся битвы при Берестечке, на Батоге, у Жванца, и скорыми шагами достиг эпохи присоединения Малороссии к Державе Московской. История Украины почти теряет всю свою занимательность, когда умирает Богдан. – После него начинаются происки, сплетни, убийства: повсюду грабежи, зверства, и очень не много примеров великодушия. Конечно, Клио не любит скрытности; но верны ли записи в манускриптах, доставшиеся Автору от грамотных простолюдинов?

Со второй половины III тома следует открытие измены Гетмана Мазепы. Сия статья обработана весьма хорошо. Читатель в ней найдет многие подробности, кои до сего *нигде* не были помещены. Пытка Кочубея и Искры приводит в содрогание душу человека; увидев впоследствии, что сии люди *невинно* приняли поносную казнь, кто не почтит слезою памяти страдальцев?.. В сем происшествии, кажется, читаешь Историю Итальянских Государств XVI и XVII веков.

После Полтавского сражения История Малороссия становится приметно незанимательнее.

Промежуток от Гетмана Скоропадского до уничтожения Гетманства, кажется, не предоставил Малороссиянам занять место гражданства в Царстве Истории; – но эпоха Наказного Гетмана П.Л.Полуботка есть одна из блестящих в Дееписаниях Украины. Твердость духа, мужество просвещенное и любовь к родине поставляют его, после Богдана, *первым Українцем*. Слава ему! Слава Автору, сохранившему для нас черты Истории древнего Рима!

Отдав всю признательность Сочинителю, не станем обвинять его в сухости некоторых мест его Истории. Осмелимся думать, по крайней мере, что вещи маловажные нужнее перейти молчанием, нежели умолчать о людях, делающих честь Малороссии более *всех ее Гетманов*. Так, умолчано о светильниках просвещения Царства Русского: о бессмертных Малороссиянах! Какой предмет может быть богаче творений Св. Димитрия Ростовского, фамилией *Туптало*, который родился близ Киева, и во время прохождения службы в стране отечественной для Церкви и отечества занимался сочинением *Житий Святых*^{***}! Мы, Малороссияне, молчим о сем труде^{****}, а все иностранцы и сам Шлецер³³, критик строгий, не могут скрыть своего удивления к подвигу Св. Димитрия! –

³² Бантиш-Каменский Д. История Малой России... – М., 1822. – Ч.1. – С.91–153 (10 назв); Ч.2. – С.185–324 (23 назви); Ч.3. – С.141–243 (30 назв); Ч.4. – С.141–303 (40 назв).

^{***} Без сомнения Четьи Минеи должны называться важнейшим трудом Св. Димитрия Митрополита Ростовского; но в Словаре Историческом о бывших в России Писателях духовного чина приписываются сему Святителю еще двадцать четыре сочинения о разных предметах, большей частью духовных и исторических.

^{****} Но Жития Святых есть книга, читаемая в церквах и домах по всей России.

³³ Август Людвіг Шлецер (1735–1809 рр.) – німецький і російський історик, почесний іноземний член Санкт-Петербурзької АН (1769 р.).

Феофан, другой величайший Украинец, в том же поприще заступил место Димитрия, и был, сверх того, ревностнейшим исполнителем воли Петра Великого, и можно сказать, одним из ближайших сотрудников Его.

Одна биография сего Пастыря, сего величайшего своего времени Государственного человека, самая польза его Слов и сочинений во всех родах, польза – повторим, – принесенная нашему отечеству и Словесности, должны занять почетное место в Истории Малороссийской, вместо того, чтобы помешать донос какого-то Звенигородского товарища на Полковника Капниста, о заговоре его против Графа Разумовского, которому товарищу Киевский маляр Дмитрий Васильев вырезал на медной доске Греческую подпись Капниста за четыре аршина зеленого сукна и т.п. (том IV, стр.119–125). Хотя Капнист, представши пред Судей, *спокойно гремел оковами* (там же, стр.122); но скажем, что мнимый заговор противу Гетмана не заслуживает предпочтения перед доблестями Св. Димитрия, Преосвященного Феофана и ученого Сковороды.

Вот все, что можем теперь сказать о сей Истории Малороссийской. Думаем, что она, конечно, будет приятна Малороссам, потому что она есть первая подробная, и притом большая часть предков нынешних помещиков там видны действующими лицами; а кому не хочется знать о своих предках? Но скажем, что бывшая Украина, составившая из себя более, нежели Черниговскую и Полтавскую Губернии, вероятно, потребует *другой своей Истории*, преимущественно до раздробления ее на части. Она потребует показать причины и начала причин удивительного состава Козацкого народа. Авторы-иностранныцы в своих творениях представляют обширное поле для обработания Писателю просвещенному и трудолюбивому.

[А.И.Мартос]

Письмо к Издателю

В третьей книжке издаваемого вами Журнала Сына Отечества на нынешний год помещено в двух местах суждение о моей истории Малороссийской: одно – в Письме на Кавказ³⁴ Г.Ж.К.; другое, вам сообщенное, также от *неизвестного*.

Если бы в последнем *беспристрастном* разборе сей Истории не было с *оскорблением* упомянуто о некоторых особых, удостоивших меня сообщением драгоценных отечественных рукописей, я отвечал бы молчанием на вышеозначенные два приговора, не дорожа мнением Г.Ж.К.; но неизвестный Писатель, в Современной Русской Библиографии, своим неумеренным отзывом о людях, мною уважаемых, принуждает меня взяться за перо и защищать их.

Записки, коими я руководствовался, кроме принадлежавших Историографу Миллеру³⁵ и моему родителю, получены мною не от грамотных простолюдинов (стр.135), как изъясняется г. Критик, но от наследников почтенных любителей

³⁴ «В Москве выпала в четырех томах in-quarto, *История Малороссии*, соч. Д.Н.Бантышем-Каменским. Я ее не видал: говорят, что сама История не слишком хороша, но что приложеніе к ней оправдательные статьи (*pièces justificatives*) очень важны и любопытны» (див.: Г.Ж.К. Письма на Кавказ // Сын Отечества. – 1823. – Част.83, №3. – Отд.: Словесность. – С.116).

³⁵ Гергад Фрідріх Міллер (1705–1783 pp.) – російський історик, від 1747 р. офіційний російський історіограф.

отечественных хартий, из коих г. Чепа³⁶, известный своею ученостью, более девятнадцати лет служил при бессмертном Задунайском³⁷, и пользовался его уважением. Г. Шафонский³⁸, не менее просвещенный, трудился в составлении исторического и географического Описания Малой России, по повелению Великой Екатерины. Вот лучшее доказательство, сколь записки их верны, и сколь неосновательно суждение об оных г. Критика!

Но не ошибается ли он и во мнении своем о *непросвещенных Писателях Малороссийских*, выхваляя слишком иностранных? Он осуждает статью в летописи Туманского, где описано угощение Послов Польских, присланных Хмельницкому Иоанном Казимиром, *чтоб выиграть* (стр.133) – по словам г. Критика – *сердца Украинцев* (стр.133); называет статью сию нелепицей, говорит далее, *что и во Введении к моей Истории, на стр. XLV, о том же упомянуто* (стр.134); после сего, вступаясь за потомство, восклицает: *что оному нет нужды до такого Посольского угощения!* – (стр.135). Но, описывая столь странный прием сих Послов, желал я представить моим читателям не что иное, как дикую и грубую простоту нравов, свойственную народу необразованному. Весьма ошибается г. Критик, полагая, *что на сем оригинальном угощении Послы трактовали о границах обоих владений* (стр.134). Известно, по Истории, что Хмельницкий, под предлогом тесноты дома своего, дал им потом аудиенцию на площади, в угодность народу: следовательно, предводитель Малороссиян нимало не отступил тогда *от своей тонкой политики*, и более уверен был *в прочной свободе своего отечества* (стр.131), нежели как полагает г. Критик. Победы на Желтых Водах, под Корсуном, Пилавцем давно утвердили власть Хмельницкого: он не страшился утратить свободу Малороссиян, способствовав Иоанну Казимиру в получении короны, имея в своем распоряжении сильное войско, значительного союзника в Хане Крымском и будучи уважаем Князем Трансильванским, Господарями Молдавским, Волошским и самим Султаном. После сего, кажется, простительно ему было угощать по-своему Польских Послов.

Г. Критик потом жалеет, что я *кратко прошел блестательные подвиги Украинцев у Збаражса, едва коснулся битвы при Берестечке, на Батоге, у Жванца, и скорыми шагами достиг эпохи присоединения Малороссии к Державе Московской* (стр.135); но на заглавном листе изданной мною Истории Малой России не означено ли: «*со времен присоединения оной к Российскому Государству при Царе Алексее Михайловиче, с кратким обозрением первого состояния сего края*»? Следовательно, я не брался описывать подробно происшествий, предшествовавших сему важному событию. Сведения о Берестечском сражении почерпнуты из Польской реляции, хранящейся в

³⁶ Адріян Іванович Чепа (бл. 1760 – бл. 1822 рр.) – історик-антиквар і колекціонер документів України-Гетьманщини. Крім Д.Бантиша-Каменського його зібрання документів і матеріалів використовували такі історики, як М.Берлинський, Я.Маркович та ін.

³⁷ Петро Олександрович Румянцев-Задунайський (1725–1796 рр.) – президент Другої Малоросійської колегії, генерал-губернатор Малоросії.

³⁸ Опанас Филимонович Шафонський (1740–1811 рр.) – історик та статистик, укладач топографічного опису Чернігівського намісництва. Матеріалами О.Шафонського Д.Бантиш-Каменський користувався за допомогою його сина Григорія. Крім автора «Істории Малой России» цими матеріалами послуговувалися також О.Рігельман, І.Срезневський.

Коллежском Иностранных дел Архиве; в ней, конечно, нет романтических повестей, помещенных одним из отцов *Украинской Истории, Автором, современником переворотов в земле Козацкой при Зиновии Хмельницком, Шевалье* (стр.132), который гласит: что после Берестечской битвы один козак целые три часа защищался противу армии Польской, и простреленный четырнадцатью пулями, не переставал обороняться и проч. Вот, кажется, описание противное точности и особенной верности в происшествиях отца *Украинской Истории!* (стр.132). Не согласится ли после сего со мною г. Критик, что не одни *Малороссийские Летописатели помещают за достоверные самые невероятные происшествия?* (стр.133). Сей же отец *Украинской Истории* производит козаков от козы! И другой отец, *Пасторий*, не менее в рассказах своих отдаляется иногда от истины, которой должен руководствоваться каждый Историк: он, например, повествует, что войско козацкое под Збаражем простипалось до трехсот тысяч человек, кроме ста тысяч Татар, а Польское состояло только из десяти тысяч!

Я согласен с г. Критиком, что *дееписателю Малороссии трудно заимствоваться одними отечественными источниками* (стр.134), но не могу согласиться с ним, чтоб Малороссияне *не старались о сохранении своих действий на времена будущие* (стр.131): кроме летописей, изданных гг. Рубаном и Туманским, я имею у себя и другие, сообщенные мне разными особами, уже по напечатании моей Истории. В них помещены подробности, *неизвестные просвещенным иноземцам*; они описаны, правда, не витиевато, однако и не *Запорожскими козаками* (стр.131), как думает г. Критик, а подражателями Князя Безбородки, знаменитого Министра времен Екатерины Великой*****, Георгием Конисским³⁹ и другими. Не отнимая у иностранцев заслуженной ими хвалы, почему умалять нам, особенно г. Критику, который называет себя *Малороссом* (стр.136 и 137), достоинство отечественных Писателей, и представлять труды их, заслуживающие уважение, в искаженном виде?

Г. Критик находит: что *История моя планом своим весьма сходна с летописью Рубана* (стр.134): не удивительно, ибо прежние повествователи действий Украины шли по одному пути, с тем только различием, что я предложил происшествия в большей связи и подробности, нежели как они рассказаны в кратких записках Генеральных Писарей.

Со смертью Богдана не теряет История Украины своей занимательности, хотя г. Критик думает противное: хитрое поведение Виговского, которым руководствовался потом Мазепа; тайные сношения его с Двором Польским; примерная верность Полковника Пушкаря и Якима Сомка; храбрые подвиги, на освобождение отчизны ими подъятые; уменьшение при Юрии Хмельницком власти Гетманской; военные действия неустрашимого Кошевого Атамана Серка, бича Крымцев; сильное влияние Запорожцев на всю Украину и История крамольного сего войска; неудачный поход в Малороссию Иоанна Казимира; чувствительное для России соперничество Заднепровского Гетмана Дорошенка;

***** См. Предисловие Рубана.

³⁹ Георгій Кониський (1717–1795 рр.) – церковний діяч і письменник, який у 1820-х рр. уважався автором на той час рукописної «Істории русов».

участие во внутренних делах Епископа Мефодия; Андрушовские съезды; полезное для Малороссиян управление Многогрешного; верность к Российскому престолу Самойловича и несчастный конец его; война с Турками, для завоевания Украины сими последними предпринятая; проницательный ум, скрытый нрав, осторожность неблагодарного Мазепы; верность, оказанная Малороссиянами Государю при вступлении Карла XII в Украину; средства, употребленные Петром Великим к достижению желаемого – все сии происшествия, без сомнения, занимательны и по смерти Богдана Хмельницкого. В них встречаем не одни происки, сплетни, убийства, грабежи и зверства повсюду (стр.135), находимые г. Критиком. Описывая такие события, я руководствовался материалами, коим он отдает справедливость, хотя там же себе противоречит (стр.134).

Согласен с г. Рецензентом: что *после Полтавского сражения История Малороссии становится приметно незанимательнее* (стр.135): каким же образом Писатель оной может избегнуть сухости (стр.136) в некоторых местах, и чем заменить большие промежутки, имываемые? Выдумками? Но тогда он отделяется от истины и, по моему мнению, лучше греметь спокойно оковами с невинным узником (стр.137), нежели украшать цветками места бесплодные в Истории.

В заключение скажу словами г. Критика: что, действительно, *не надлежало мне умолчать в Истории Малой России об ученых мужах* (стр.136), тамошних уроженцах, прославившихся *своими бессмертными творениями*, но не могу согласиться с ним, чтобы они более делали чести Малороссии, *нежели все ее Гетманы* (стр.136): одни увенчали себя на поприще Словесности, преимущественно Духовной; другие, как-то: *Наливайко, Бородавка, Тарас, Перевязко, Павлюк, Остраница, Гун, Полторы-Кожуха*, прославились в отечественной Истории примерно любовью к несчастным единоземцам, неоднократно ходатайствуя за них у Королей, и мучительной смертью своей приближали минуту освобождения Малороссиян от тягостного ига Польского.

Но я чувствую, что уже слишком удалился от своего предмета: оканчивая письмо сие, прошу вас уделить несколько страниц для помещения оного в вашем Журнале.

Дмитрий Бантыш-Каменский

Москва.

Февраля 8, 1823 г.

In the O.Martos's review to the first edition of the D.Bantysh-Kamensky "Son of the Fatherland" and the author's reply letter represented one of the first academic discussions in Ukrainian historiography of the early 19th century about principles and prospects of the writing of history of Ukraine. The paper represents the distinctive offers of D.Bantysh-Kamensky and O.Martos that displayed the different intellectual and ideological reactions to the conflict of traditional and modern in the light of late-enlightenment rationalism.

Keywords: late enlightenment rationalism, Ukrainian historiography, Bantysh-Kamensky, Martos.

